

Polyfoni i Knut Hamsuns novelle *En ærkeskjælm*

Dette innlegget¹ er ment som et forsøk på å kombinere lingvistisk og litterær tekstanalyse gjennom en tilnærming til Hamsuns novelle “En ærkeskjælm”² der Mikhaïl Bakhtins polyfonibegrep blir så vel et utgangspunkt som en ledetråd for den litterære analysen, mens det for den lingvistiske analysen primært blir et utgangspunkt. Det er særlig presentasjonen og diskusjonen av polyfonibegrepet i Bakhtins Dostojevskij-studie (1929/1963, fransk utg. 1970) som blir den litteraturteoretiske referansen, mens de to hovedreferansene på lingvistisk side utgjøres av polyfoniarbeidene til Oswald Ducrot og Henning Nølke.

Novellen “En ærkeskjælm” gir umiddelbart inntrykk av å være *polemisk*, nesten antagonistisk. Dette kommer klart frem gjennom enkeltutsagns innholdsmessige aspekt (‘Pyramiderne var dog dyrere!’ s.112, ‘Da innvendte jeg ... Og dette mener jeg fortsatt den dag idag’, s.112). Antagonismen manifesterer seg likeledes klart gjennom bruk av konkrete ord og uttrykk, i leksikalske valg (som ‘Socialist!’, s.111, ‘en stakkars vildfarende fritænker, altså!’, s.112, ‘endog en anarkist’, s.113, ‘Den nederdrægtige kyniker’, s.121).

Novellen gir også umiddelbart inntrykk av å være *polyfon*, i den noe upresise forstand at flere stemmer kommer til uttrykk i teksten. På overflaten dreier det seg om, på den ene side, at forskjellige stemmer følger etter hverandre, for eksempel i dialoginnslagene, og på den andre side, at forskjellige fortellere, på flere nivåer, får ordet etter hverandre. Dette kunne man kalle en *suksessiv flerstemthet*, hvor forskjellige stemmer kommer til uttrykk i ytringer som følger etter hverandre.

¹ Presentert i Tromsø 13/11 – 99 på seminaret ”Polyfoni og kronotopi. Bakhtins tenkning møter Hamsuns noveller”. En bearbejdet versjon av innlegget skal publiseres høsten 2000 i tidsskriftet *Nordlit* 8/00 (Universitetet i Tromsø). Sidereferansene til ”En ærkeskjælm” viser til Knut Hamsun, *Samlede verker* (Gyldendal, Oslo 1954).

² Fra novellesamlingen *Kratskog* (1903).

I denne sammenheng blir den flerstemthet eller polyfoni man kunne kalle *akkumulativ*, interessant. I akkumulativ polyfoni kommer forskjellige stemmer til uttrykk innenfor en og samme ytring eller i ytringer som befinner seg i umiddelbar nærhet i forhold til hverandre. Disse manifesterer seg gjennom forskjellige språklige spor, som det blir en utfordrende oppgave for lingvisten eller litteraturviteren å avdekke, beskrive og forklare for lingvisten og å tolke for litteraturviteren. Vi vil hevde at “En ærkeskjælm” er klart preget av akkumulativ polyfoni – en polyfoni der flere stemmer eller synspunkt manifesterer seg i en og samme ytring.

Før vi går videre, vil vi påpeke noen viktige forskjeller mellom *litterær* og *lingvistisk* polyfoni.

Litterær polyfoni:

studieobjekt: hele tekster

forholdet til Saussure: *parole*-nivå

forholdet til polyfonibegrepet: likeverdige stemmer er prinsippet i Dostojevskij-monografien, mens man i Bakhtins andre verker finner et videre polyfonibegrep som dekker det fenomen at flere stemmer kommer til uttrykk uten at forholdet mellom dem presiseres

Lingvistisk polyfoni:

studieobjekt: enkelttytringen³

forholdet til Saussure: *langue*-nivå

forholdet til polyfonibegrepet: hierarkisk oppfatning

Inspirert av Bakhtins oppfatning om flerstemmighet, gjentolker Oswald Ducrot (1984) polyfoniteorien lingvistisk. Henning Nølke videreutvikler Ducrots tanker til en helhetlig språkteori (se særlig Nølke 1989, 1993 og 1994). Dette er en instruksjonell diskursstrukturalistisk språkteori:

- strukturalistisk fordi den plasserer seg klart på *langue*-nivå (i prinsippet uavhengig av språkets bruk); det viktige er hva ytringen sier som ytring
- diskursiv fordi den polyfoniske analysen indikerer mulig diskursiv utvikling;

³ Nølke og Fløttum har skissert hvordan lingvistisk polyfonianalyse kan utvides til å gjelde tekstbegrepet, Fløttum særlig til teksttypologi (Fløttum 1998b, 1999a og b).

- instruksjonell fordi en lingvistisk polyfonianalyse ikke gir en full betydning eller tolkning av ytringen, den semantisk-instruksjonelle beskrivelsen av de språklige uttrykk gir en rekke instruksjoner for hvilke tolkninger/interpretasjoner den kan gi anledning til.

Det er altså de språklige merker eller spor etter polyfoni som er interessante for lingvistisk polyfoni.

Vi vil minne om det som er polyfoniteoriens kanskje overordnede mål, nemlig å påvise uholdbarheten i postulatet om at det talende subjekt er unikt eller udelelig. Troen på eller idéen om at en ytring har én og bare en avsender var lenge rådende innen såvel språkvitenskap som litteraturvitenskap. Bakhtins verker var som kjent sterkt medvirkende til at det for alvor ble stilt spørsmål ved det talende – og skrivende - subjekts enhetlige karakter. Hans bruk av begreper som *polyfoni* og *dialogisme* skulle komme til å sprengte denne oppfatningen.

Et mye omdiskutert sitat fra Bakhtins Dostojevskij-monografi, er det følgende:

I stedet for å skape slaver uten stemmer, slik Zevs gjør det, skaper Dostojevskij - på samme måte som Goethes Prometevs – *frie* mennesker, som er i stand til å ta plass *ved siden* av sin skaper, motsi ham og til å med gjøre opprør mot ham (oversatt fra den franske utgaven (1970 : 32; kursiveringen er Bakhtins).Et slikt opprør forutsetter at teksten har en forfatterstemme som romanpersonene (og leseren) kan forholde seg til, at dialogismen i teksten baserer seg på konfrontasjoner mellom ulike verdisyn der ett av dem lar seg definere som forfatterens mens andre inkarneres av romanpersoner som fremstår som uavhengige, selvstendige stemmer i forhold til forfatterens:

Mangfoldigheten til uavhengige, distinkte stemmer og bevisstheter, den autentiske polyfonien til fullstendige, hele stemmer, utgjør faktisk et fundamentalt trekk ved Dostojevskijs romaner (samme sted).

I “En ærkeskjælm” har vi først og fremst to klart atskilte fortellerstemmer i konfrontasjon, hovedfortelleren (Jeg 1) og klokketyven (Jeg 2), den første konsekvent jeg-forteller, den andre jeg-forteller i novellens midtparti (fra s. 113: “Jeg har gått omkring...” til s. 121: “Fortælleren tidde.”). Klokketyvens suverene (“frie”, “uavhengige”) posisjon i forhold til hovedfortelleren mer enn antydes i novellens nest siste del, først gjennom spørsmålet “Vet De hvormange klokken er?” (s. 121), deretter gjennom hans avsluttende reaksjon og replikk, fra “Nu så manden ...” til asterisken s. 122. Problemet er imidlertid å fastslå hvilket verdisyn forfatterstemmen

inkarnerer i dette tilfellet, om det egentlig avviker fra klokketyvens, og om i det hele tatt forfatterstemmen lar seg definere i denne novellen.

Selv om Bakhtins forfatterbegrep ikke kan forstås som “implisitt forfatter” (*implied author*) i Wayne C. Booths (1961) betydning (bl.a. fordi Bakhtins begrep refererer seg til forfatterens verdiunivers også utover den aktuelle tekst), er det klart at skillet forteller/forfatter kan være viktig for Bakhtin, også når han hevder at forfatterstemmen i den polyfoniske roman i prinsippet skal være inkarnert av en romanperson og/eller forteller.⁴ Å se nærmere på spillet mellom en upålitelig hovedforteller (*unreliable narrator*, Booth 1961 : 156-159) og tekstens norm, uttrykt gjennom (den ofte ironiske) måten den impliserte forfatter lar fortelleren avsløre seg på, kunne være en mulig innfallsvinkel til en narratologisk orientert analyse av denne novellen. Det ovennevnte problemet gjenstår imidlertid: Lar forfatterstemmen og dennes verdisyn i bakhtinsk forstand seg definere i denne teksten?

Trolig støter vi på det samme problemet som Booth gjorde i forhold til enkelte moderne tekster⁵: Hamsuns novelle er preget av en grunnleggende ustabil ironi som gjør det umulig å gripe fatt i et definerbart verdisyn uttrykt gjennom en forfatterstemme, uansett om denne stemmen befinner seg “mellom linjene” eller kommer direkte til uttrykk i teksten. Likevel vil vi hevde at så vel klokketyven som hovedfortelleren “gjør opprør mot sin skaper”, og at man i en tilnærming mellom lingvistisk og litterær polyfonisk terminologi kan snakke om et *suksessivt* og *akkumulativt* opprør: Klokketyven (jfr. s. 121-122, kommentert ovenfor) gjør opprør mot hovedfortelleren som igjen gjør opprør mot forfatteren, ikke bare ved å antyde at ærkeskjælmen er dennes yrkesbror og alter ego (“hans rystende fortelling var opspind fra ende til anden fyren hadde talent”⁶), men ved å velge “den andre utvei” (s. 122), ved å tie. Hovedfortelleren er solidarisk med klokketyven (“Jeg tidde”, s. 122), og gjør dermed i det minste et indirekte opprør mot forfatteren som benytter seg fritt av historien, for den er det jo “marked for”.

⁴ “Dostojevskijs romaner vil ikke bare avvise en tredje bevissthet som skulle omfatte helheten på monologisk vis utenom den dialogiske distribusjonen. De er faktisk helt og fullt strukturert slik at de dialogiske motsetninger blir stående uten løsning.” (Bakhtin 1970 : 48).

⁵ Se eksempelvis hans omtale av Albert Camus' *La Chute* (Booth 1961 : 294-297).

⁶ Jfr. lenger oppe på s. 122 : “Se slike historier skal man fortælle, sa han. Dem er det marked for.”

I “En ærkeskjælm” reflekter Hamsun på ironisk og underfundig vis over sin egen forfattervirksomhet, og dette metalitterære aspektet underminerer en seriøs, polyfon verdikonfrontasjon i bakthinsk forstand. Like fullt er novellen preget av polyfoni, men da i en forstand som ligger nærmere den lingvistiske forståelsen av begrepet.

Ettersom deltakerne ved dette seminaret i Tromsø er litteraturvitere og i større eller mindre grad har arbeidet med polyfonibegrepet i et litteraturvitenskapelig perspektiv, vil vi i det følgende legge vekt på å presentere noen av de begreper og kategorier vi trenger for å beskrive lingvistisk polyfoni og for å kunne bruke den på en etterprøvbar måte i setnings- såvel som i tekstanalyser.

I et lingvistisk perspektiv er det viktig å avdekke hvordan ytringen selv signaliserer at flere synspunkt (stemmer) på en måte ligger oppå hverandre. Et første arbeidsredskap i denne sammenheng er den viktige distinksjonen mellom *lokutør* eller *avsender (locuteur)* og *synspunkt (point de vue)*. (Merk at Ducrot også bruker termen *énonciateur* som et slags nivå mellom *locuteur* og *point de vue* eller *voix*. Her velger vi å basere oss på Nølke 1994 som avviser omveien om *énonciateur* og går direkte til *point de vue*).

Avsender, som er den instans pronomenet *jeg* refererer til, er ansvarlig for ytringen (ifølge ytringen selv), mens et synspunkt kan komme til uttrykk uten at det tillegges bestemte ord eller uttrykk (en semantisk størrelse). Ved hjelp av denne distinksjonen kan forskjellige lingvistiske fenomener beskrives innenfor en polyfonisk ramme. Den syntaktiske nekting er blitt det klassiske eksemplet, som i *Denne veggen er ikke hvit*. Dette kan analyseres som følger (sp står for synspunkt):

- (1) Denne veggen er ikke hvit.
 sp1 'Denne veggen er hvit'
 sp2 'sp1 er galt'.

Her introduserer avsender, som er ansvarlig for ytringen, et synspunkt sp1 som sier at 'Denne veggen er hvit' og som han avviser, og et annet synspunkt sp2 som han identifiserer seg med og som sier at sp1 ikke er sant. Når avsender benytter seg av nekting kan det være fordi andre har sagt eller tror eller kunne tro at 'Denne veggen er hvit', og det synspunktet går imot avsenders oppfatning (vi går ikke inn på skillet *deskriptiv/polemisk* nekting her, se Fløttum 1998a). Vi kan merke oss at synspunkt 2 må være avsenders, i alle fall hvis det dreier seg om koherent diskurs, mens det ut fra ytringen alene ikke er mulig å si hvem som er ansvarlig for det

første. Identifisering av de som er ansvarlige for de forskjellige presenterte synspunkt blir en viktig del av teksttolkningen.

Den syntaktiske nekting, slik den er i (1), presenterer et umildt møte mellom to motstridende oppfatninger, den ene positiv (sp1) og den andre (sp2) som en avvisning av den første. En måte å karakterisere lingvistisk polyfoni på er å si at det er et tilfelle hvor avsender ikke identifiserer seg med alle presenterte synspunkt.

Slik nektingseksemplet viser, tillater polyfoniteorien å formalisere mer eller mindre intuitive antagelser man kan ha om flerstemmighet. Dette gjør det mulig å eksplisitere en lang rekke relasjoner mellom en ytrings form og dens mening.

La oss nå se på noen andre begreper som er viktige i polyfonisammenheng. I tillegg til avsender har vi selvfølgelig den størrelse som ytringen er rettet mot, *allokutøren* eller *mottaker* (*allocutaire*). Blant sporene etter denne finner vi 2.personspronomen.

En annen viktig distinksjon som både Ducrot og Nølke gjør, er skillet mellom to typer avsendere, som har forskjellige diskursive egenskaper (se Nølke 1994). Disse er for det første *ytringsavsender* (*locuteur-en-tant-que-tel*), som er avsender i kraft av å være ansvarlig for ytringen, men som kun eksisterer i selve utsigelsen av denne. Den andre er *individavsender* (*locuteur-en-tant-qu'individu*), som i tillegg til å være ytringsavsender også har en eksistens uavhengig av utsigelsen og dermed også andre egenskaper enn å være ansvarlig for den aktuelle ytringen. Et eksempel som (2) illustrerer dette skillet:

(2) Jeg spør meg selv om ...

Her forstår man intuitivt at det i de to tilfellene av 1.persons-pronomenet ikke dreier seg om samme lokutør. Mens *Jeg* henviser til ytringsavsender, så henviser *meg* til individavsender.

En av individavsenders viktige funksjoner er å sikre en teksts *koherens*. Dersom man forestiller seg at hver setning i en tekst har sin egen ytringsavsender, kan man tenke på individavsender som en størrelse som forskjellige ytringsavsendere er bilder av, og slik dannes det sammenheng i teksten.

Når vi i det følgende bruker termen *avsender*, mener vi ytringsavsender, dersom ikke noe annet blir sagt (det er ikke alltid relevant å gjøre skillet). Vi kan også bruke symbolene a (liten a) for ytringsavsender og A (stor A) for individavsender.

Et eksempel fra Hamsun-teksten der skillet mellom a og A kan være interessant for å påvise narrativ ironi, finner vi øverst på s. 122:

(3) Jeg tok til mit ur. Jeg hadde det ikke, jeg (a) hadde glemt det tilbake hjemme Ytringsavsender (a) kommer med en påstand som A (individavsender) vet er usann ettersom han forteller dette i retrospektiv og vet at klokken er stjålet. Koherensaspektet gjør at vi her kan snakke om selvironi (a vet ikke bedre på dette tidspunkt). Leseren har heller ennå ikke fått vite noe om tyveriet, men etter å ha lest slutten på novellen, forstår han at hovedfortelleren (A) fortier noe av sin kunnskap for å respektere fortellingens kronologi, samtidig som han derigjennom ironiserer over mangel på egen skapsindighet eller forståelse av klokkekyvens uærlige hensikter.

I tillegg til *avsender*, *mottaker*, og *synspunkt* har Nølke også innført termen *diskursindivid* (som Ducrot ikke har som formell størrelse). Diskursindividene er de størrelser som kan gjøres ansvarlige for synspunktene som kommer til uttrykk. Det kan i tillegg til avsender og mottaker være andre størrelser som er innført i diskursen ved f.eks. egennavn eller nominalfraser, eller som befinner seg andre steder i det aktuelle diskursuniverset (som eksisterer innenfor en antatt felles viten). Det kan dreie seg om abstrakte størrelser eller om en gruppe individer (for eksempel "den alminnelige oppfatning" eller det som blir referert til som "man", som bl.a. gjerne er ansvarlig for presupposisjoner).

Diskursindividene tjener til å forankre språket i den ekstralingvistiske virkelighet i den forstand at deres typiske funksjon er å henvise til fysiske størrelser eller individer. Men det er her viktig å understreke at den lingvistiske polyfoniteorien ikke postulerer noen bestemt forbindelse mellom diskursindivid og fysisk, reelt individ. Når man oppretter slike forbindelser beveger man seg utenfor det strengt lingvistiske.

Vi har sett at avsender kan presentere flere synspunkter i en og samme ytring. Det blir da viktig for tolkningen av ytringen å avdekke hvilke *relasjoner* avsender skaper mellom de forskjellige synspunkter, på den ene siden, og diskursindividene, seg selv inkludert, på den andre siden. Her opererer Nølke med tre relasjoner (for bruk av disse se Fløttum 1997).

Relasjonene som avsender kan etablere mellom seg selv og de synspunktene han fremkaller, er de følgende:

1) *Ansvarsrelasjon*: Avsender presenterer seg som opprinnelsen til og ansvarlig for det aktuelle synspunkt og gjør det til sitt. Sagt på en annen måte, han assosierer seg eller identifiserer seg med synspunktet.

2) *Enighetsrelasjon*: Avsender presenterer seg som ikke-ansvarlig for synspunktet, men aksepterer det, sier seg enig, inntil videre. Slik kan han tillate seg å bygge videre på dette synspunktet senere i diskursen. Avsender er altså foreløpig enig i dette synspunktet uten å gjøre det til sitt.

3) *Ikke-ansvarsrelasjon*: Avsender presenterer seg som ikke-ansvarlig for synspunktet. Han forbeholder seg friheten til å gå imot det, ta avstand fra det. Faktisk er det som regel grunnen til at han presenterer et slikt synspunkt. Avsender assosierer seg altså ikke med dette synspunktet.

Som vi har sett i (1) er det fullt mulig for avsender å identifisere seg med et synspunkt (ansvarsrelasjonen) samtidig med at han tar avstand fra et annet i en og samme ytring (ikke-ansvarsrelasjonen). Det er den syntaktiske nektingen et utmerket eksempel på.

Et eksempel på enighetsrelasjonen har vi nederst s. 118 i novellen. Det kan analyseres lingvistisk på følgende måte:

- (4) Hun mottok dem uten tak og uten noen slags bevægelse; men hun følte kanskje en liten glæde indvendig”
 sp1 Hun mottok dem uten tak og uten noen slags bevægelse (p)
 sp2 p er et argument for r (r = Elina er følelseskald og/eller apatisk)
 sp3 hun følte kanskje en liten glæde indvendig
 sp4 at p er et argument for r, er galt.

Dette er en innrømmelseskonstruksjon markert av *men*. Avsender aksepterer sp1 (enighetsrelasjonen), tar avstand fra sp2 (ikke-ansvarsrelasjonen) og identifiserer seg med sp3 og sp4 (ansvarsrelasjonen).

Det er relasjonene mellom diskursindividet avsender og de iscenesatte synspunkt man gjerne ser etter først. Likevel er selvfølgelig også de andre diskursindividene viktige for tolkningen. De samlede relasjoner mellom diskursindivider og synspunkt utgjør en viktig del av en ytrings innhold, og avdekkingen av disse relasjonene eller båndene er viktig for å forstå ytringen og i sin tur teksten som ytringen er en del av.

Det interessante i lingvistisk polyfoni blir å avdekke de lingvistiske midler vi har til rådighet for å markere polyfoni. Her har vi brukt nekting og innrømmelses-konstruksjoner som eksempler på polyfoni, men det finnes selvfølgelig mange andre fenomener. Vi kan for eksempel nevne ulike relasjoner markert ved konjunksjoner som *for* eller andre typer konnektorer som *følgelig*, gjengitt tale, presupposisjon, tema/rema-konstruksjoner eller fokalisering. Vi kan også nevne *setningsadverber*, som angir forskjellig rekkevidde for forskjellige synspunkter (for eksempel *riktignok*, *sikkert* og, som i eksempel 4, *kanskje*). Selve setningsadverbet er avsenders ansvar (hans

kommentar til det proposisjonelle innholdet), mens avsender ikke er direkte knyttet til det synspunkt som det proposisjonelle innholdet representerer.

Ironi er et mye brukt eksempel. Ducrot (1984) diskuterer dette fenomenet inngående i et polyfonisk perspektiv. Ironi er ikke nødvendigvis å si det motsatte av hva man mener. Det er like mye å gjenta en annens mening eller synspunkt, som en selv går i mot eller latterliggjør:

(5) A: Det er flott vær i dag.

B: Jammen er det flott vær, ja. Det er bare minus 20 grader C.

Ut fra et rent bakhtinsk (og litterært) perspektiv, kan det imidlertid være vanskelig å akseptere Ducrots ironi-diskusjon. Nå sier riktig nok Ducrot i sin grunnleggende artikkel fra 1984 "Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation" at hans egen polyfoniteori er en meget fri utvidelse av Bakhtins litteraturforskning (1984: 173). I innledningen til artikkelen slår han imidlertid fast at

"for Bakhtin fins det en hel kategori tekster, først og fremst litterære, der man må erkjenne at flere stemmer snakker samtidig *uten at en av dem er dominerende og dømmer de andre*" (1984 : 171, vår oversettelse og kursivering).

Når han så i sin diskusjon om ironi og selvironi viser til at "en ironisk diskurs består i å la en annen enn lokutøren si noe som opplagt er absurd, altså å la en stemme som ikke er lokutørens, hevde noe helt uholdbart" (*Ibid* : 210), er det noe som skurrer i forhold til det bakhtinske utgangspunktet, men som lar seg forsvare innenfor Ducrots anvendelse av polyfonibegrepet. Når den stemmen det ironiseres over sier noe helt absurd eller hevder noe helt uholdbart, er det ganske opplagt at det ikke kan dreie seg om flere stemmer som "snakker samtidig uten at en av dem er dominerende og dømmer de andre". Ironi-diskusjonen innen lingvistisk og litterær polyfoni bygger delvis på ulike kriterier. I Hamsun-novellen er (3) et eksempel på lingvistisk polyfoni ("stabil ironi"), mens den ustabile ironien som preger novellens avslutning (hvem dømmer hvem?), må gjøres gjenstand for litterær tolkning og kan vanskelig analyseres lingvistisk.

Det er gjort forsøk og det arbeides videre med å anvende polyfonien i tekstanalyse, som en faktor knyttet til *koherens*. I forhold til språklige virkemidler som tema-remastruktur, anaforiske relasjoner, konnektorer og semantisk isotopi, som alle markerer koherens, har polyfoni vært lite studert (se Fløttum 1997). Polyfoni er imidlertid etter vår mening vel verdt en studie i denne sammenheng. Det er nemlig slik at leseren av en tekst vil forvente at den er polyfonisk koherent. Det bør være en viss sammen-

heng eller koherens mellom de mange ulike synspunkter som presenteres i en tekst. Leseren vil for eksempel prøve å knytte synspunkter til de samme diskursindivider i størst mulig grad. En fremgangsmåte for polyfonisk tekstanalyse vil kunne være som følger:

I en *første etappe* beskrives polyfonistrukturen i de enkelte ytringer, isolert.

I en *andre etappe*, som er den mest interessante i dette perspektivet, overskrides ytringsgrensen for å finne ut hvordan de ulike synspunkter forholder seg til diskursindividene, for å påpeke nettet av relasjoner mellom diskursindividene og de forskjellige synspunkter. Man vil bl.a. stille seg spørsmålet om a er bilder av samme A.

Ved å avdekke synspunkter og relasjoner etablerer man et eksplisitt utgangspunkt for tolkningsnivået, hvor man blant annet, i en *tredje etappe*, vil søke å identifisere diskursindividene, knytte dem til reelle størrelser, som avsender, mottaker, og andre, for å nå frem til tekstens helhetlige mening.

Etter denne redegjørelsen for lingvistisk polyfoni, vil vi nå komme nærmere tilbake til vår tidligere påstand om at Hamsun-novellen er polyfonisk i lingvistisk forstand. Ved å beskrive de polyfoniske merker og identifisere de relasjoner mellom synspunkt og avsender som finnes, blir det også mulig å foreslå en tolkning av teksten. Den type lingvistiske spørsmål som er åpenbar i denne novellen er syntaktisk nekting, som det finnes svært mange forekomster av. At det nettopp er nekting *forklarer* dessuten lingvistisk det polyfone, og ikke minst det polemiske inntrykket man får ved å lese novellen.

Det polyfone og polemiske starter allerede klart i første avsnitt (våre understrekinger):

- (6) Jeg traf denne mand på en kirkegård. Jeg gjorde intet for å komme i forståelse med ham; men han la straks beslag på mig. (s.110)

Intuitivt får man en klar følelse av at det her er snakk om flere stemmer. For nektelsen (vi gjør ikke her noe skille mellom *intet* og *ikke*) kan det vises gjennom en lingvistisk analyse som den som er gjort ovenfor i eksempel (1).

Dette eksemplet er særdeles illustrerende i den forstand at det inneholder to språklige fenomener – nektingskonstruksjonen samt konnektoren *men*. Denne konnektoren er også gjennomgående i hele teksten.

Uten å ha gjort en systematisk opptelling av alle forekomster av nekting (*intet* eller som oftest *ikke*) og av *men*, er det grunn til å peke på denne høye

frekvensen. Dette støtter i sin tur vår påstand om at teksten er polemisk. *Men* og nekting angir motsetninger – nektingen avviser, mens bruk av *men* understreker at i en struktur *p men q*, tillegges *q* størst vekt. Hvis vi igjen ser på ytringen “Jeg gjorde intet for at komme i forståelse med ham”, har vi to sp, hvor avsender tar avstand fra det første og identifiserer seg med det andre. Hvem er så ansvarlig for disse synspunktene? Det er rimelig klart at avsender er ansvarlig for sp2, det sp han identifiserer seg med. Når det gjelder det første sp (*Jeg gjorde noe for å komme i kontakt med ham*) så er det mindre klart, vi kan i alle fall ikke vite noe om det ut fra den språklige ramme. En hypotese er at det er mottaker (i en nøytral defaultlesning – “alt annet likt”). I en tolkning som går utover den lingvistiske analysen, kunne man anta at dette er leseren. Det kan underbygges av tekstens to første ord, en direkte henvendelse til 'leseren': “Kjære leser!”

I så fall starter fortelleren allerede i utgangspunktet en polemikk med leseren – en avvisning av at han har noe skyld i at “manden” legger beslag på ham. Denne fraskrivelsen av ansvar understrekes av “*men han la straks Beslag paa mig*”. I en videre analyse kan vi si at ytringen som går forut for *men*, utgjør et synspunkt som settes i en kontrast til det etterfølgende, nemlig “*han la straks Beslag paa mig*”. I denne konstellasjonen er det første et sp som avsender godtar (og som han eventuelt kan bygge på siden) og det andre – det som styres av *men* er det som avsender tar ansvar for, det er det viktigste.

Denne type polemikk – særlig er den med nektelse betydningsfull – den finner vi igjen på flere nivå:

- mellom forteller (jeg 1) og mottaker (“Kjære leser!” – se eksempel (6) ovenfor;

mellom forteller (jeg 1) og “manden” (jeg 2):

(7) Jeg 2: “Men fremfor alt er ikke jeg mindre motbydelig og jammerlig end andre mennesker. Det er saken.” (s.121),

(8) Jeg 2: “Om en liten pike bemægtiger sig disse blomster til sko så tror jeg ikke det er synd...” (s.122);

mellom “manden” (jeg 2) og diverse andre diskursindivider som trekkes inn etter hvert.

(9) I samtale med graveren: “Dette er ikke tyven.” (s.114)

(10) Elina til jeg 2: “Jeg har ikke noget med dig å skaffe. Det er vel om Hanna igjen? Dette vrøvl om Hanna gjør mig brækkeferdig. Jeg kan ikke leve av det.” (s.120)

En særlig polemisk sekvens har vi i diskusjonen om bruk av penger på gravsteder og pyramider – en uenighet som eksplisiteres og understrekes i den avsluttende ytringen av jeg 1 “Og dette mener jeg forresten den dag idag” (s.112).

Til tross for denne gjennomgående polemiske tonen, slås det likevel fast at de har noe til felles. De er begge “fremmede” på stedet:

- (11) “Er De også fremmed her?” spurte han.
“Ja.” (s.111)

Dette fellestrekket har kanskje ingen stor betydning for tolkningen av novellen. Det er imidlertid et annet felles trekk som er av mer avgjørende betydning, nemlig det at de begge to har fortellerstatus, om enn på forskjellig nivå. Jeg 1, som vi møter først i novellen, gir ganske fort ordet til jeg 2 (manden), som i sin tur okkuperer fortellerrollen i størstedelen av novellen. Denne rollefordelingen er dessuten eksplisitt uttrykt i “Fortælleren tidde.” (s.121)

Det blir etterhvert fristende å stille følgende spørsmål:

Er jeg 1 og jeg 2 – eller avsender 1 og avsender 2 (i lingvistisk forstand – ytringsavsenderne) – bilder av samme individavsender? I så fall, hvordan kan man begrunne en slik konklusjon, når et hovedpoeng har vært å påpeke den polemikk vi får når motstridende synspunkter møtes?

For å gi et tilfredsstillende svar på dette må de to episodene med det stjalne ur trekkes inn. I den første episoden (s.113) er det jeg 2 som skisserer et tenkt tilfelle hvor en person blir frastjålet et ur. Jeg 2 skisserer her to utveier når det gjelder reaksjon på dette, uten å angi eksplisitt hvilken som bør velges (å anmelde eller å tie). Likevel, gjennom parallellen med piken som stjeler blomster er det klart hvilken utvei han mener bør velges – nemlig å tie (og ikke anmelde). Hvis det hadde blitt uttrykt eksplisitt, ville man forvente at jeg1 skulle benekte dette – ut fra all uenigheten han har markert overfor jeg 2. På slutten av novellen (s.122) kommer historien igjen. Nå er det jeg 1 som faktisk opplever at hans ur er stjålet, og de to utveiene skisseres på nytt. Dette ender med det aksepterende og ikke-polemiske “Jeg tidde.”

Av det som tidligere er observert om de gjentatte polyfoniske nektelseskonstruksjonene, ville det ikke ha vært overraskende om slutten ble “Jeg tidde ikke.” Men isteden for å ende slik, istedenfor å fortsette kampen mot andre synspunkt som stadig manifesterer seg i diskursen, blir det her en slags forsoning. Jeg 1 og jeg 2 smelter sammen, noe som underbygges av fraværet av polyfoni i novellens siste setning. Dette kan ytterligere underbyg-

ges ved å betrakte avsnittet “Nu var det to utveier ... Det var den andre Utvei.” som fri indirekte diskurs. I så fall får vi en tidsmessig avstand mellom nest-siste og siste avsnitt: Jeg1 gjengir først sine tanker (i fri indirekte diskurs) slik han tenkte dem da han oppdaget klokketyveriet. Deretter kommenterer han dem (“Jeg tidde”) som avslutning på hele fortellingen, og markerer dermed sin avstand til (sitt opprør mot) forfatteren som slett ikke tier stille, men bruker historien for det den er verd. Og den “er det marked for”

Ut fra dette ser vi også relevansen av å kunne skille ytringsavsender (a) fra individavsender (A). Betrakter vi det nest-siste avsnittet som fri indirekte diskurs, vil det være viktig å ha klart for seg forskjellen mellom a i nest-siste og a i siste avsnitt. Koherensen sikres gjennom A, men de ulike a representerer forskjellige diskursindivider. Det er jeg 2's ord (fra s. 113) som her gjengis, men disse ordene gjør nå jeg 1 til sine egne.

Det som starter som en polemikk med leser, det blir etter hvert til en lang og kompleks avvisning av forskjellige synspunkter (jeg 1 av jeg 2's og jeg 2 av jeg 1's, og andre), og det ender med, fra jeg 1's side, ikke bare en aksept men en tilslutning til jeg 2's synspunkter – jeg 1's og jeg 2's synspunkter smelter sammen.

Hva er så fordelen med en lingvistisk polyfonianalyse? På den ene side avdekker polyfonianalysen flere synspunkter og antyder dermed mulige tolkninger av en tekst. Tekstens mening får flere variabler. Polyfonien angir flere potensielle lesninger og det blir et mangfold av tolkningsmuligheter. Men så lenge analysene er språklig forankret, er tolkningen likevel kontrollerbare. På den annen side vil en polyfonisk tekstanalyse kunne *forklare* hvorfor en tekst virker heterogen, tvetydig og vanskelig å forstå. Analysen skaper en form for orden i det som ved første øyekast kan virke uklart og sammensatt.

Rent teoretisk har polyfoniteorien også stor verdi. For det første fordi den kan brukes på en lang rekke fenomener, den er vidtrekkende. For det andre fordi den i flere tilfeller synes å ha eksplikativ verdi (se særlig Nølke 1994). Dessuten er det en stor fordel med denne analysen at den er etterprøvbare gjennom sin formelle forankring. Polyfoni er et attraktivt begrep som det er lett å slå om seg med på en mer eller mindre intuitiv måte. Men å bruke det på en systematisk og etterprøvbare måte forhindrer ikke overensstemmelse med intuisjonen.

Bibliografi:

- Bakhtin, M. (1970): *La Poétique de Dostoïevski*. Moskva 1929/1963, fransk oversettelse 1970, Paris: Gallimard
- Booth, Wayne C. (1961): *The Rhetoric of Fiction*. Chicago & London: The University of Chicago Press
- Børtnes, J. (1999): "Retorikk og lingvistisk polyfoni". *Tribune* 9 (37-47)
- Ducrot, O. (1984) : *Le dire et le dit*. Paris: Minuit
- Fløttum, K. (1997): "Cohérence textuelle et polyphonie". B. Caron (éd.), Proceedings of the 16th *International Congress of Linguists* (Paris 1997). Oxford: Pergamon/Elsevier Sciences, CD-ROM, Paper no. 0330
- Fløttum, K. (1998a): "Le Mot du P.D.G. - descriptif ou polémique". Y. Gambier (éd.): *Discours professionnels en français*. Berne: P. Lang (105-122)
- Fløttum, K. (1998b): "Teksttype og polyfoni". *Hermes* 20 (59-78)
- Fløttum, K. (1999a): "Typologie textuelle et polyphonie : quelques questions". *Tribune* 9 (81-96)
- Fløttum, K. (1999b): "Linguistic polyphony - an introduction and some applications". O. Dysthe (red): *The dialogical perspective and Bakhtin*. Program for læringsforskning. Bergen, PLF Reports 2/99 (100-111)
- Holm, H. V. (1995): "Knut Hamsun, en polyfon dikter". R. Boyer & N. M. Knutsen (red.): *Hamsun i Paris*. Hamarøy: Hamsun-Selskapet (111-128)
- Holm, H. V. (1999a): "Polyphonie et dialogisme dans le discours biographique". *Tribune* 9 (97-109)
- Holm, H. V. (1999b): "Detaljens stemmer hos Flaubert". R. Therkelsen & E. Klitgård (red.) *Detaljen - tekstanalysen og dens grænser, II*. Roskilde Universitetsforlag (88-110)
- Nølke, H. (1989): *POLYFONI. En sprogteoretisk indføring*. ARK 48. København: Handelshøjskolen i København
- Nølke, H. (1993): *Le regard du locuteur. Pour une linguistique des traces énonciatives*. Paris: Kimé
- Nølke, H. (1994): *Linguistique modulaire : de la forme au sens*. Louvain: Peeters
- Nølke, H. (1999): "Polyfoni: Litterær og sproglig analyse". R. Therkelsen & E. Klitgård (red.) *Detaljen - tekstanalysen og dens grænser, II*. Roskilde Universitetsforlag (41-52)